==========

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઇ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

==========

કે. હાશિમ

વિરુદ્ધ

તમિલનાડુ રાજ્ય

નવેમ્બર ૧૭, ૨૦૦૪

[અરિજીત પસાયત અને સી. કે. ઠક્કર, ન્યાયમૂર્તિઓ]

ભારતીય પુરાવા અધિનિયમ, ૧૮૭૨:

કલમ ૧૩૩–સહ–આરોપીનો પુરાવો–તેના પર આધારિત દોષસિદ્ધિ–સમર્થનની આવશ્યકતા–સમજાવવામાં આવેલ, પુરાવા અધિનિયમની કલમ ૧૧૪.

ભારતીય દંડ સંહિતા, ૧૮૬૦:

કલમ ૧૨૦–બી–ષડયંત્ર–તેનું તત્વ–વ્યાપ અને વિસ્તાર–સમજાવવામાં આવેલ.

કલમ ૪૮૯–એ, ૪૮૯–સી, ૪૮૯–ડી–ગુનો–યુએસ ચલણી નોટોની બનાવટમાં સંડોવાયેલા આરોપી વ્યક્તિઓ–તેમના ખુલાસા પરથી બનાવટી ચલણના બંડલો તથા છાપકામની શાહી, બ્લોક્સ વગેરે મળી આવેલ–ઠેરવવામાં આવ્યું કે, ચલણી નોટો શબ્દપ્રયોગ કોઈપણ દેશની ચલણી નોટોને આવરી લે છે–પ્રક્રિયામાં કોઈપણ ભાગ ભજવવો, ચલણી નોટો બનાવટી હોવાની જાણકારી અને કબજો ધરાવવો, સામગ્રી અને સાધનોની જપ્તી–શિક્ષાપાત્ર, ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૨૮.

અપીલકર્તાઓ ૨૦ ડોલરના મૂલ્યની યુએસ ચલણી નોટોની બનાવટના આરોપીઓ હતા. છાપકામની શાહી અને છાપકામના બ્લોક્સ ઉપરાંત તેમના ખુલાસાના આધારે નકલી યુએસ ડોલરના અનેક બંડલો જપ્ત કરવામાં આવ્યા હતા. માફીના સાક્ષી બનેલા બે સહ–આરોપીઓના કબૂલાતનામાના આધારે ટ્રાયલ કોર્ટે દોષસિદ્ધિ નોંધી હતી. હાઇકોર્ટ સમક્ષ તેની સામે કરવામાં આવેલી અપીલોનું કોઈ ફળદાયી પરિણામ આવ્યું ન હતું. આથી આ અપીલ દાખલ કરવામાં આવી છે.

અપીલકર્તાએ એવી દલીલ કરી હતી કે માફીના સાક્ષીઓના પુરાવા પર આધાર રાખવા માટે મહત્વની વિગતો અંગે સમર્થન જરૂરી હતું અને હકીકતમાં કે કાયદાની દ્રષ્ટિએ કોઈ પુનઃપ્રાપ્તિ થઈ ન હતી. એવી પણ દલીલ કરવામાં આવી હતી કે કોઈ સ્વતંત્ર સાક્ષી ન હતો અને માફીના સાક્ષીઓએ જે કંઈ કહ્યું હતું તે કથિત ગુનો આચરવામાં આવ્યા પહેલાના સમયગાળા સાથે સંબંધિત હતું તથા

તપાસ કરનાર અધિકારીનો પુરાવો પછીના સમયગાળા સાથે સંબંધિત હતો અને તેથી તેઓને પઢાવવાની પૂરતી તક હતી. પુનઃપ્રાપ્તિ સંબંધિત પુરાવો અત્યંત અસંભવિત હતો. કથિત વસ્તુઓ અસલી હોવાનો કોઈ દાવો ન હોવા છતાં, તે બનાવટી હતી તે સાબિત કરવાની જવાબદારી ફરિયાદપક્ષની હતી. નિષ્ણાતના પુરાવા પર મુકાયેલો આધાર પણ કાનૂની માન્યતા વિનાનો છે કારણ કે વસ્તુઓ બનાવટી હોવા અંગે કંઈપણ કહેવાની કોઈ નિપુણતા ધરાવતા હોવાનું દર્શાવવા માટે તે નિષ્ણાતની તપાસ કરવામાં આવી ન હતી. અહેવાલો સાબિત કરવા માટે માત્ર એક જ વ્યક્તિની તપાસ કરવામાં આવી હતી અને તે અહેવાલના મૂળ લેખક ન હતા અને તેથી, તેમની જુબાની ફરિયાદપક્ષ માટે ખરેખર કોઈ સહાયરૂપ નહોતી. ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૨૮ ની સ્પષ્ટતા ૨ ની અસરને યોગ્ય પરિપ્રેક્ષ્યમાં ધ્યાને લેવામાં આવી નથી. બનાવટના હેતુ માટે કથિત રીતે વપરાયેલી શાહી અપીલકર્તાઓ પાસેથી જપ્ત કરવામાં આવી ન હતી.

સામાવાળાએ એવી દલીલ કરી હતી કે કલમ ૨૮ ની સ્પષ્ટતા ૨ ખૂબ સુસંગત છે. જ્યારે એવી વસ્તુનો કબજો સાબિત થાય કે જે બનાવટની પ્રક્રિયાના કોઈપણ ભાગમાં ઉપયોગમાં લેવાય તેવી શક્યતા હોય, ત્યારે તે કેસ કલમ ૪૮૯–એ હેઠળ આવરી લેવાય છે. વિદેશી ચલણ બનાવટી હતું કે કેમ તે કહેવું કોઈ સ્વતંત્ર નિષ્ણાત માટે મુશ્કેલ હોવાથી, જપ્ત કરાયેલી કેટલીક વસ્તુઓ વિદેશી નિષ્ણાતને મોકલવામાં આવી હતી અને તે નિષ્ણાત માટે આવીને જુબાની આપવી વ્યવહારિક રીતે ખૂબ ખર્ચાળ બની રહી હોત. અહેવાલને પુરાવા તરીકે સ્વીકારતી વખતે ટ્રાયલ કોર્ટ દ્વારા સંહિતાની કલમ ૨૯૩ ની અસરને

ધ્યાનમાં રાખવામાં આવી છે. આરોપી વ્યક્તિઓ સામેનો આરોપ ષડયંત્રનો હતો અને તેથી, ભારતીય પુરાવા અધિનિયમ, ૧૮૭૨ (ટૂંકમાં 'પુરાવા અધિનિયમ') ની કલમ ૧૦ માં જે જણાવવામાં આવ્યું છે તેની પૃષ્ઠભૂમિમાં ફરિયાદપક્ષના સાક્ષી–૧ નો પુરાવો અત્યંત સુસંગત છે.

અપીલ ફગાવી દેતાં, કોર્ટે–

ઠેરવ્યું કે: ૧.૧. જપ્ત કરાયેલી કેટલીક નોટો જે કોર્ટમાં રજૂ કરવામાં આવી નહોતી, તે અંગે ફરિયાદપક્ષે એ હકીકત રેકર્ડ પર લાવીને સ્પષ્ટતા કરી છે કે જપ્ત કરાયેલી કેટલીક નોટો નિષ્ણાતના અભિપ્રાય માટે મોકલવામાં આવી હતી. બે અહેવાલો પૈકી, જે વ્યક્તિઓએ અહેવાલ આપ્યો હતો તેમાંથી એક ઉપલબ્ધ ન હતા. પરંતુ તે સહીથી પરિચિત એવા અન્ય નિષ્ણાત દ્વારા અહેવાલની અધિકૃતતા સ્થાપિત કરવામાં આવી છે.

૨.૧. ગુનાહિત ષડયંત્રના તત્વો નીચે મુજબ દર્શાવવામાં આવ્યા છે: (એ) સિદ્ધ કરવાનો ઉદ્દેશ્ય, (બી) ઉદ્દેશ્ય સિદ્ધ કરવાના સાધનો સમાવિષ્ટ કરતી યોજના કે રૂપરેખા, (સી) બે કે તેથી વધુ આરોપી વ્યક્તિઓ વચ્ચેનો કરાર કે સમજૂતી જેના દ્વારા તેઓ કરારમાં દર્શાવેલા સાધનો દ્વારા અથવા કોઈપણ અસરકારક સાધનો દ્વારા ઉદ્દેશ્યની સિદ્ધિ માટે સહકાર આપવા માટે ચોક્કસપણે પ્રતિબદ્ધ બને છે, અને (ડી) જ્યાં કાયદા દ્વારા પ્રત્યક્ષ કૃત્યની આવશ્યકતા હોય તેવા અધિકારક્ષેત્રમાં તેનું પાલન. ગુનાહિત ષડયંત્રનું મુખ્ય તત્વ ગેરકાયદેસર જોડાણ છે અને સામાન્ય રીતે જ્યારે આવું જોડાણ રચાય છે

ત્યારે ગુનો પૂર્ણ થાય છે. આના પરથી સ્વાભાવિક રીતે એ ફલિત થાય છે કે જ્યાં સુધી કાયદામાં એવી જરૂરિયાત ન હોય ત્યાં સુધી, ષડયંત્રને આગળ ધપાવવા માટે કોઈ પ્રત્યક્ષ કૃત્ય કરવાની જરૂર નથી, અને શિક્ષાપાત્ર ગુનો બનવા માટે તે જોડાણનો ઉદ્દેશ્ય સિદ્ધ થવો જરૂરી નથી. સહ-ષડયંત્રકારો એકબીજાને જે પ્રોત્સાહન અને સમર્થન આપે છે જેના કારણે એવા સાહસો શક્ય બને છે કે જે જો વ્યક્તિગત પ્રયાસ પર છોડી દેવામાં આવ્યા હોત તો અશક્ય બન્યા હોત, તે ષડયંત્રકારો અને દુષ્પ્રેરકોને યોગ્ય સજા આપવાનો આધાર પૂરો પાડે છે. સામાન્ય ઉદ્દેશ્યને આગળ ધપાવવા માટે ષડયંત્રનો કોઈપણ સભ્ય જ્યાં પણ અને જ્યારે પણ કોઈ કૃત્ય કરે છે, ત્યારે ષડયંત્ર તેના તમામ સભ્યો માટે ચાલુ રહેલું અને નવેસરથી શરૂ થયેલું ગણાય છે.

અમેરિકન જ્યુરિસપ્રુડન્સ, વોલ્યુમ ૨, કલમ ૨૩, નો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો.

૨.૨. કલમ ૧૨૦-બી હેઠળ શિક્ષાપાત્ર ગુના માટે ફરિયાદપક્ષે એ સાબિત કરવું અનિવાર્ય નથી કે ગુનેગારો ગેરકાયદેસર કૃત્ય કરવા કે કરાવવા માટે સ્પષ્ટપણે સંમત થયા હતા; કરાર જરૂરી અનુમાન દ્વારા પણ સાબિત કરી શકાય છે. ગુનાહિત ષડયંત્રનો ગુનો માત્ર બે કે તેથી વધુ વ્યક્તિઓના ઈરાદામાં જ સમાવિષ્ટ નથી, પરંતુ ગેરકાયદેસર સાધનો દ્વારા ગેરકાયદેસર કૃત્ય કરવા માટે બે કે તેથી વધુ વ્યક્તિઓની સંમતિમાં રહેલો છે. જ્યાં સુધી આવી યોજના માત્ર ઈરાદા પૂરતી સીમિત રહે છે ત્યાં સુધી તે શિક્ષાપાત્ર નથી. જ્યારે બે વ્યક્તિઓ

તેનો અમલ કરવા સંમત થાય છે, ત્યારે તે યોજના પોતે જ એક કૃત્ય બની જાય છે, અને દરેક પક્ષકારનું કૃત્ય, વચન સામે વચન, જો કાયદેસર હોય તો અમલ કરવા યોગ્ય અને જો ગુનાહિત ઉદ્દેશ્ય માટે અથવા ગુનાહિત સાધનોના ઉપયોગ માટે હોય તો શિક્ષાપાત્ર બને છે. તેથી ફરિયાદપક્ષના સાક્ષી ૧ અને ૮ ના પુરાવા અગાઉના સમયગાળા સાથે સંબંધિત હોવા છતાં, ષડયંત્રના પાસા અને પુરાવા અધિનિયમની કલમ ૧૦ ની પ્રયોજ્યતાના કારણે સ્પષ્ટપણે આવરી લેવાય છે.

રામ નારાયણ પોપલી વિરુદ્ધ સી.બી.આઈ., (૨૦૦૩) ૩ એસ.સી.સી. ૬૪૧, પર આધાર રાખવામાં આવ્યો.

૩.૧. પુરાવા અધિનિયમની કલમ ૧૩૩ સ્પષ્ટપણે જોગવાઈ કરે છે કે સહ–આરોપી એક સક્ષમ સાક્ષી છે અને માત્ર સહ–આરોપીની સમર્થન વગરની જુબાની પર આધારિત હોવાના કારણે દોષસિદ્ધિ ગેરકાયદેસર ઠરતી નથી. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, આ કલમ આવી અસમર્થિત જુબાનીને ગ્રાહ્ય બનાવે છે. પરંતુ આ કલમને કલમ ૧૧૪, દ્રષ્ટાંત (બી) સાથે વાંચવી પડશે. આ કાયદો સહ–આરોપીની અસમર્થિત જુબાનીના આધારે આરોપીની દોષસિદ્ધિની પરવાનગી આપે છે, પરંતુ પુરાવા અધિનિયમની કલમ ૧૧૪ ના દ્રષ્ટાંત (બી) માં સમાવિષ્ટ શાણપણનો નિયમ અદાલતને ચેતવણી આપતો સુર છે કે જ્યાં સુધી મહત્વની બાબતોમાં સમર્થન ન મળે ત્યાં સુધી સહ–આરોપી સામાન્ય રીતે વિશ્વાસપાત્ર ગણાવાને લાયક નથી. બીજા શબ્દોમાં, નિયમ એવો છે કે સમર્થનની આવશ્યકતા એ શાણપણની બાબત છે, સિવાય કે જ્યાં આવા

સમર્થન વિના ચલાવી લેવું સલામત હોય તે બાબત ન્યાયાધીશના મનમાં સ્પષ્ટ હોવી જોઈએ.

ભુબન સાહુ વિરુદ્ધ ધ કિંગ, એ.આઈ.આર. (૧૯૪૯) પી.સી. ૨૫૭ અને સુરેશ ચંદ્ર બહરી વિરુદ્ધ બિહાર રાજ્ય, એ.આઈ.આર. (૧૯૯૪) એસ.સી. ૨૪૨૦, નો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો.

રેક્સ વિરુદ્ધ બાસ્કરવિલે, (૧૯૧૬) ૨ કે.બી. ૬૫૮ અને ટેલર દ્વારા 'અ ટ્રીટાઈઝ ઓન ધ લો ઓફ એવિડન્સ', (૧૯૩૧) વોલ્યુમ ૧, નો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો.

જી. એસ. બક્ષી વિરુદ્ધ રાજ્ય (દિલ્હી પ્રશાસન), એ.આઈ.આર. (૧૯૭૯) એસ.સી. ૫૬૯, નો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો.

૩.૨. જોકે, માફીના સાક્ષીનો પુરાવો વિશ્વાસપાત્ર સાક્ષીનો હોવાનું દર્શાવવું આવશ્યક છે. માફીના સાક્ષીના નિવેદનની મહત્વની વિગતોમાં સમર્થન હોવું જોઈએ, કારણ કે તેને પોતાની જાતે ગુનો કબૂલ કરનાર દગાખોર ગણવામાં આવે છે.

જ્ઞાનેન્દ્ર નાથ ઘોષ વિરુદ્ધ પશ્ચિમ બંગાળ રાજ્ય, (૧૯૬૦) ૧ એસ.સી.આર. ૧૨૬: એ.આઈ.આર. (૧૯૫૯) એસ.સી. ૧૧૯૯ : (૧૯૫૯) ક્રિ. એલ.જે. ૧૪૯૨ અને ભીવા દૌલુ પાટીલ વિરુદ્ધ મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય, એ.આઈ.આર. (૧૯૬૩) એસ.સી. ૫૯૯ : (૧૯૬૩) ૧ ક્રિ. એલ.જે. ૪૮૯,

નો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો.

૩.૩. 'સમર્થન' શબ્દનો અર્થ માત્ર અન્ય પુરાવાની પુષ્ટિ કરતો પુરાવો જ નથી.

ડી.પી.પી. વિરુદ્ધ હેસ્ટર, (૧૯૭૨) ૩ ઓલ ઈ.આર. ૧૦૫૬ અને ડી.પી.પી. વિરુદ્ધ કિલબોર્ન, (૧૯૭૩) ૧ ઓલ ઈ.આર. ૪૪૦, નો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો.

રામેશ્વર વિરુદ્ધ રાજસ્થાન રાજ્ય, એ.આઈ.આર. (૧૯૫૨) એસ.સી. ૫૪, ૫૨ આધાર રાખવામાં આવ્યો.

૩.૪. દરેક મહત્વપૂર્ણ સંજોગનું સ્વતંત્ર સમર્થન હોવું એ અર્થમાં જરૂરી નથી કે કેસમાંનો સ્વતંત્ર પુરાવો, ફરિયાદી અથવા સહ–આરોપીની જુબાની સિવાય, દોષસિદ્ધિ ટકાવી રાખવા માટે પોતાનામાં જ પૂરતો હોવો જોઈએ. માત્ર એટલું જ જરૂરી છે કે એવો થોડો વધારાનો પુરાવો હોવો જોઈએ જે સહ–આરોપી (અથવા ફરિયાદી) ની વાત સાચી હોવાની સંભાવના દર્શાવે અને તેના પર વિશ્વાસ મૂકી પગલાં લેવા વાજબી રીતે સલામત હોય. બીજું, સ્વતંત્ર પુરાવાએ માત્ર ગુનો આચરવામાં આવ્યો હતો તે માનવું સલામત બનાવવું જ જરૂરી નથી પરંતુ આરોપીએ ગુનો આચર્યો હોવાની સહ–આરોપી અથવા ફરિયાદીની જુબાનીને કોઈ મહત્વની બાબતમાં સમર્થન આપીને આરોપીને કોઈ રીતે વાજબી રીતે તેની સાથે જોડવો જોઈએ અથવા જોડવાનું વલણ ધરાવતો હોવો જોઈએ. આનો અર્થ એ નથી કે ઓળખ અંગેનું સમર્થન આરોપીને ગુના સાથે ઓળખી

કાઢવા માટે જરૂરી તમામ સંજોગો સુધી વિસ્તરવું જોઈએ. ફરીથી, ફક્ત એટલું જ જરૂરી છે કે એવો સ્વતંત્ર પુરાવો હોવો જોઈએ જે સાક્ષીની એ વાત પર વિશ્વાસ કરવો વાજબી રીતે સલામત બનાવે કે આરોપી જ તે વ્યક્તિ હતો, અથવા તે લોકો પૈકીનો એક હતો, જેણે ગુનો આચર્યો હતો. ત્રીજું, સમર્થન સ્વતંત્ર સ્ત્રોતોમાંથી મળવું જોઈએ અને તેથી સામાન્ય રીતે એક સહ–આરોપીની જુબાની બીજા સહ–આરોપીની જુબાનીને સમર્થન આપવા માટે પૂરતી ગણાશે નહીં. પરંતુ અલબત્ત સંજોગો એવા હોઈ શકે છે કે જે સમર્થનની આવશ્યકતા વિના ચલાવી લેવું સલામત બનાવે અને તેવા વિશિષ્ટ સંજોગોમાં તેના પર આધારિત દોષસિદ્ધિ ગેરકાયદેસર રહેશે નહીં. હું આ એટલા માટે કહું છું કારણ કે એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે આ કેસમાં માતા સ્વતંત્ર સ્ત્રોત નહોતી. ચોથું, સમર્થન એ આરોપીએ ગુનો આચર્યાનો સીધો પુરાવો હોવો જરૂરી નથી. જો તે ગુના સાથેના તેના સંબંધનો માત્ર સંજોગોવસાત પુરાવો હોય તો પણ તે પૂરતો છે.

મોહમ્મદ શમસુદ્દીન વિરુદ્ધ કેરળ રાજ્ય, (૧૯૯૫) ૩ એસ.સી.સી. ૩૫૧, નો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો.

૩.૫. ફરિયાદપક્ષના સાક્ષી ૧ અને ૨ નો પુરાવો અસ્વીકાર કરવા પાત્ર બને તેવી કોઈ ખામીથી પીડાતો નથી, કારણ કે અપીલકર્તાઓના વિદ્વાન વકીલ દ્વારા રજૂ કરવામાં આવ્યું છે તેમ તેમનો પુરાવો ખરેખર અસમર્થિત નથી. ફરિયાદપક્ષના સાક્ષી ૮ અને ૧૯ નો પુરાવો સ્પષ્ટપણે સામગ્રી પૂરી પાડે છે. ઉપર નોંધ્યા મુજબ, સંજોગોવસાત પુરાવો પણ સમર્થન પૂરું પાડી શકે છે.

પ્રસ્તુત કેસમાં, તેથી ફરિયાદપક્ષના સાક્ષી ૧ અને ૨ નો પુરાવો પુરાવા અધિનિયમની કલમ ૧૩૩ ની પૃષ્ઠભૂમિમાં કલમ ૧૧૪(બી) ની જરૂરિયાતોને સ્પષ્ટપણે પૂર્ણ કરે છે.

૪.૧. જો એક વસ્તુને બીજી વસ્તુ જેવી બનાવવામાં આવે અને તેનો ઈરાદો એવો હોય કે આવી સમાનતા દ્વારા છેતરપિંડી આચરવામાં આવશે અથવા જો કોઈ ઈરાદો ન હોય પરંતુ એવી જાણકારી હોય કે સમાનતા એવી છે કે તેના દ્વારા છેતરપિંડી આચરવામાં આવે તેવી શક્યતા છે, તો તે બનાવટ ગણાય છે. કલમ ૨૮ લાગુ કરવા માટે અદાલતે એ જોવાનું રહે છે કે શું એક વસ્તુને બીજી વસ્તુ જેવી બનાવવામાં આવી છે અને જો તેમ હોય અને જો સમાનતા એવી હોય કે કોઈ વ્યક્તિ તેનાથી છેતરાઈ શકે, તો જ્યાં સુધી તેનાથી વિરુદ્ધનું સાબિત ન થાય ત્યાં સુધી, તે વસ્તુની બનાવટ કરવા માટે જરૂરી ઈરાદો અથવા જાણકારી હોવાનું અનુમાન કરવામાં આવશે. કલમ ૨૮ માં 'બનાવટ' એ મૂળ અસલી વસ્તુની હૂબહૂ નકલ હોવાનો અર્થ દર્શાવતી નથી. કલમ ૨૮ ની સ્પષ્ટતા ૨ ખૂબ મહત્વ ધરાવે છે. તે એક ખંડનક્ષમ અનુમાન નિયત કરે છે જ્યાં સમાનતા એવી હોય કે જેનાથી કોઈ વ્યક્તિ છેતરાઈ શકે. આવા કેસમાં, જ્યાં સુધી વિરુદ્ધનું સાબિત ન થાય ત્યાં સુધી ઈરાદો અથવા જાણકારી હોવાનું માની લેવામાં આવે છે.

ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય વિરુદ્ધ આઈ. હાફિઝ મોહમ્મદ ઈસ્માઈલ, એ.આઈ.આર. (૧૯૬૦) એસ.સી. ૬૬૯ અને કેરળ રાજ્ય વિરુદ્ધ મથાઈ વર્ગીસ

અને અન્ય, એ.આઇ.આર. (૧૯૮૭) એસ.સી. ૩૩, નો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો.

ફોજદારી અપીલ અધિકારક્ષેત્ર: ફોજદારી અપીલ નંબર ૧૮૫/૨૦૦૪.

મદ્રાસ હાઇકોર્ટના ક્રિમિનલ અપીલ નંબર ૪૩૬/૧૯૯૫ માં તારીખ ૧૦/૦૪/૨૦૦૩ ના ચુકાદા અને આદેશમાંથી.

સાથે

ફોજદારી અપીલ નંબર ૧૮૭/૨૦૦૪.

ફોજદારી અપીલ નંબર ૧૮૫/૨૦૦૪ માં અપીલકર્તા તરફથી બી. મોહન, વિપિન નાયર, પી. બી. સુરેશ અને કે. રાજીવ.

ફોજદારી અપીલ નંબર ૧૮૭/૨૦૦૪ માં અપીલકર્તા તરફથી ટી. હરીશ કુમાર.

સામાવાળા તરફથી સિદ્ધાર્થ દવે, અભય કુમાર, આર. ગોપાલ કૃષ્ણન અને સુબ્રમોનિયમ પ્રસાદ.

કોર્ટનો ચુકાદો ન્યાયમૂર્તિ અરિજીત પસાયત દ્વારા આપવામાં આવેલ.

વિચિત્ર લાગે તેમ છતાં, આપણો દેશ આપણા દેશની તેમજ વિદેશની ચલણી નોટો અને સ્ટેમ્પ પેપરોની બનાવટ સાથે સંકળાયેલા કેસોની સતત વધતી જતી સંખ્યા માટે કુખ્યાત બની રહ્યો છે. એક સામાન્ય માણસ માટે તે ચલણી નોટ તરીકે જે સ્વીકારી રહ્યો છે તે અસલી છે કે નકલી તેની ખાતરી કરવી

વધુ ને વધુ મુશ્કેલ બની રહી છે. સ્ટેમ્પ પેપરોના સંબંધમાં પણ આવી જ સ્થિતિ છે.

આ અપીલોમાં આરોપી અપીલકર્તાઓ સામેના મૂળભૂત આક્ષેપો ૨૦ ડોલરના મૂલ્યની યુએસ ચલણી નોટોની બનાવટના હતા. મૂળરૂપે, ૭ આરોપી વ્યક્તિઓ હતા. આરોપી વ્યક્તિઓને ટ્રાયલ દરમિયાનના તેમના સ્થાનના સંદર્ભમાં આરોપી–૧, આરોપી–૨ વગેરે તરીકે દર્શાવવામાં આવ્યા છે. રાજન ચેટ્ટિયાર નામના એક આરોપીનું ટ્રાયલ દરમિયાન મૃત્યુ થયું હતું. બે આરોપી વ્યક્તિઓ માફીના સાક્ષી બન્યા હતા. બાકીના ચાર પૈકી, ૨ આરોપીઓ આ અપીલોમાં અપીલકર્તાઓ છે અને તેઓ આરોપી–૨ અને આરોપી–૩ છે. તમામ ચારેય આરોપીઓએ હાઇકોર્ટ સમક્ષ અપીલો દાખલ કરી હતી. તેઓ દરેકને ૨ વર્ષની સાદી કેદની કસૂરવાળી શરત સાથે રૂપિયા ૫,૦૦૦ ના દંડ સાથે ૭ વર્ષની સખત કેદની સજા ફટકારવામાં આવી હતી. તેઓને કલમ ૪૮૯–સી હેઠળ અલગથી દોષિત ઠેરવવામાં આવ્યા હતા. બંને સજાઓ એકસાથે ચલાવવાનો નિર્દેશ આપવામાં આવ્યો હતો. પરંતુ લાદવામાં આવેલી કેદની મુદત અલગ હતી. આરોપી–૧ માટે તે ૫ વર્ષ હતી; આરોપી–૨ માટે તે ૭ વર્ષ હતી, આરોપી–૩ માટે તે ૫ વર્ષ હતી અને આરોપી–૪ માટે તે ૭ વર્ષ હતી. હાઇકોર્ટે વાદગ્રસ્ત ચુકાદા દ્વારા ભારતીય દંડ સંહિતા, ૧૮૬૦ (ટૂંકમાં 'આઇ.પી.સી.') ની કલમ ૪૮૯–એ, ૪૮૯–સી અને ૪૮૯–ડી સાથે વંચાણે લેવાતી કલમ ૧૨૦–બી હેઠળ શિક્ષાપાત્ર ગુનાઓ માટેની તેમની દોષસિદ્ધિ બહાલ રાખી હતી.

ટ્રાયલ દરમિયાન સામે આવેલા ફરિયાદપક્ષના આક્ષેપો નીચે મુજબ છે:

ગુપ્ત બાતમી મળવા પર, તપાસ કરનાર અધિકારી (ફરિયાદપક્ષના સાક્ષી–૧૯) એ તારીખ ૦૩/૦૮/૧૯૮૨ ના રોજ બપોરે ૧.૩૦ થી ૩.૩૦ વાગ્યા વચ્ચે ચેન્નઈના વિલ્લીવક્કમ સ્થિત પાલૈયમ્મન કોઈલ સ્ટ્રીટ ખાતેના મકાન નંબર ૬ માં રહેતા રાજન ચેટ્ટિયારના ઘરે દરોડો પાડ્યો હતો. તેમની તપાસ દરમિયાન, તેમણે થિરુવેંગડમ (ફરિયાદપક્ષના સાક્ષી–૩) ની હાજરીમાં મહઝરનામા (આંક પી–૧) હેઠળ ૨૦ ના મૂલ્યના બનાવટી યુએસ ડોલરના આઠ બંડલો (મુદ્દામાલ ૪ થી ૧૧) જપ્ત કર્યા હતા.

તરત જ, એક ફરિયાદ નોંધાવવામાં આવી હતી જે મદ્રાસ–૪ ના સીબીસીઆઈડી પોલીસ ઇન્સ્પેક્ટરની ફાઇલ પર વર્ષ ૧૯૮૨ ના ગુના નંબર ૩૨ તરીકે એફઆઈઆર (આંક પી–૨૮) તરીકે નોંધવામાં આવી હતી. રાજન ચેટ્ટિયાર દ્વારા આપવામાં આવેલી માહિતીના આધારે, ફરિયાદપક્ષના સાક્ષી–૧૯ ચેન્નઈના પૂનમલ્લી હાઇરોડ પર આવેલી ગોલ્ડન કેફે લોજ તરફ ગયા અને તારીખ ૦૩/૦૮/૧૯૮૨ ના રોજ સાંજે ૪.૩૦ વાગ્યે તે લોજ પર પહોંચ્યા, ગોલ્ડન કેફે લોજના મેનેજર પી. એસ. કુમાર (ફરિયાદપક્ષના સાક્ષી–૪) ની હાજરીમાં રૂમ નંબર ૭૨ માં તપાસ હાથ ધરી અને આરોપી–૧ તથા આરોપી–૪ ની ધરપકડ કરી તથા ફરિયાદપક્ષના સાક્ષી–૪ ની હાજરીમાં મહઝરનામા (આંક પી–૨) હેઠળ ૨૦ ના મૂલ્યના નકલી યુએસ ડોલરના ત્રણ બંડલો (મુદ્દામાલ ૧૪) જપ્ત કર્યા હતા.

આરોપી–૧ પાસેથી મેળવેલા કબૂલાતનામા (આંક પી–૨૯) ના આધારે, ફરિયાદપક્ષના સાક્ષી–૧૯ રવિન્દ્રન (ફરિયાદપક્ષના સાક્ષી–૧) ની માલિકીની દુકાન કેનેરા ટિમ્બર કોર્પોરેશન, નંબર ૧૭૬, સીડનહામ્સ રોડ, પેરિયામેટ, ચેન્નઈ તરફ ગયા અને થિરુમલ તથા જૈનની હાજરીમાં મહઝરનામા (આંક પી–૩૦) હેઠળ ફરિયાદપક્ષના સાક્ષી–૧ પાસેથી ૨૦ ના મૂલ્યના બનાવટી યુએસ ડોલરના પાંચ બંડલો (મુદ્દામાલ ૧ શ્રેણી) જપ્ત કર્યા હતા.

કેનેરા ટિમ્બર કોર્પોરેશનથી, ફરિયાદપક્ષના સાક્ષી–૧૯ હન્ટર્સ રોડ, વેપેરી, ચેન્નઈ ખાતે આવેલી અય્યપ્પા લોજ તરફ ગયા અને સાંજે ૬.૩૦ વાગ્યે ત્યાં પહોંચ્યા જ્યાં તેમણે આંક પી–૩૧ હેઠળ આરોપી–૨ પાસેથી ૨૦ ના મૂલ્યના બનાવટી યુએસ ડોલરના છ બંડલો જપ્ત કર્યા અને તેની ધરપકડ કરી હતી.

ત્યારબાદ ફરિયાદપક્ષના સાક્ષી–૧૯ આરોપી–૩ ની માલિકીની પોર્ટુગીઝ ચર્ચ સ્ટ્રીટ, ચેન્નઈ ખાતેના નંબર ૯૬ માં આવેલી વસંતમ પ્રેસ તરફ ગયા અને તારીખ ૦૩/૦૮/૧૯૮૨ ના રોજ મોડી રાત થઈ ગઈ હોવાથી, તેઓ સદર પ્રેસમાં કોઈ તપાસ કરી શક્યા નહોતા અને તેથી, તેમણે આરોપી–૩ ની ધરપકડ કરી અને વસંતમ પ્રેસના પરિસરને સીલ કર્યું હતું.

તારીખ ૦૪/૦૮/૧૯૮૨ ના રોજ, આરોપી–૧ ની કબૂલાતના આધારે, ફરિયાદપક્ષના સાક્ષી–૧૯ અંજના દેવી નામની એક મહિલાની માલિકીની બાલકૃષ્ણ મુદલી સ્ટ્રીટ, વ્યાસરપડી, ચેન્નઈ ખાતેના નંબર ૨૭ માં આવેલી

આરજેવીએ પ્રેસ તરફ ગયા, તપાસ હાથ ધરી અને અંજના દેવીની હાજરીમાં મહઝરનામા (આંક પી–૩૩) હેઠળ લીલા, પીળા, આછા લીલા અને આછા પીળા રંગની છાપકામની શાહી તથા છાપકામના બ્લોક્સ (મુદ્દામાલ ૩૫ થી ૪૨) જપ્ત કર્યા, જે મહઝરનામા (આંક પી–૩૩) માંની સહી અંજના દેવીના પતિ ફરિયાદપક્ષના સાક્ષી–૬ દ્વારા ઓળખી કાઢવામાં આવી હતી.

રાજન ચેટ્ટિયારની તારીખ ૦૩/૦૮/૧૯૮૨ ના રોજ બપોરે ૩.૩૦ વાગ્યે નંબર ૬, પાલૈયમ્મન કોઈલ સ્ટ્રીટ, વિલ્લીવક્કમ, ચેન્નઈ ખાતેથી ધરપકડ કરવામાં આવી હતી, આરોપી–૧ અને આરોપી–૪ ની સાંજે ૪.૩૦ વાગ્યે રૂમ નંબર ૭૨, ગોલ્ડન કેફે લોજ, પૂનમલ્લી હાઇરોડ, ચેન્નઈ ખાતેથી ધરપકડ કરવામાં આવી હતી, રવિન્દ્રન (ફરિયાદપક્ષના સાક્ષી–૧) ની તારીખ ૦૩/૦૮/૧૯૮૨ ના રોજ સાંજે ૬.૦૦ વાગ્યે તેમની પોતાની માલિકીની કેનેરા ટિમ્બર કોર્પોરેશન, નંબર ૧૭૬, સીડનહામ્સ રોડ, પેરિયામેટ, ચેન્નઈ ખાતેથી ધરપકડ કરવામાં આવી હતી, આરોપી–૨ ની તારીખ ૦૩/૦૮/૧૯૮૨ ના રોજ સાંજે ૬.૩૦ વાગ્યે ફરિયાદપક્ષના સાક્ષી–૭ ની માલિકીની અય્યપ્પા લોજ, હન્ટર્સ રોડ, વેપેરી, ચેન્નઈના રૂમ નંબર ૧૩ માંથી ધરપકડ કરવામાં આવી હતી અને ત્રીજા આરોપીની તારીખ ૦૩/૦૮/૧૯૮૨ ના રોજ મોડી રાત્રે વસંતમ પ્રેસ, નંબર ૯૬, પોર્ટુગીઝ ચર્ચ સ્ટ્રીટ, ચેન્નઈ ખાતેથી ધરપકડ કરવામાં આવી હતી.

રાજન ચેટ્ટિયાર, આરોપી–૧ અને આરોપી–૪, ફરિયાદપક્ષના સાક્ષી–

૧, આરોપી–૨, ફરિયાદપક્ષના સાક્ષી–૨ અને આરોપી–૩ ને તારીખ ૦૪/૦૮/૧૯૮૨ ના રોજ મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવ્યા હતા અને તારીખ ૧૦/૦૮/૧૯૮૨ સુધી ન્યાયિક કસ્ટડીમાં સોંપવામાં આવ્યા હતા.

તારીખ ૧૧/૦૮/૧૯૮૨ ના રોજ, ફરિયાદપક્ષના સાક્ષી–૧૯ એ એક કલાકાર ચિન્નાય્યા (ફરિયાદપક્ષના સાક્ષી–૮) ની પૂછપરછ કરી અને વધુ સામગ્રી એકત્રિત કરી, જેના આધારે ફરિયાદપક્ષના સાક્ષી–૧૯ એ તારીખ ૧૨/૦૮/૧૯૮૨ ના રોજ આશરે બપોરે ૧.૨૦ વાગ્યે નંબર ૯૬, પોર્ટુગીઝ ચર્ચ સ્ટ્રીટ, ચેન્નઈ ખાતે વસંતમ પ્રેસમાં બીજી તપાસ હાથ ધરી અને ફરિયાદપક્ષના સાક્ષી–૧૨ ની હાજરીમાં મહઝરનામા (આંક પી–૭) હેઠળ છાપકામની શાહી (મુદ્દામાલ ૨૩ અને ૨૪) જપ્ત કરી હતી.

તપાસ દરમિયાન, ફરિયાદપક્ષના સાક્ષી–૧૯ એ તારીખ ૧૭/૦૮/૧૯૮૨ ના રોજ આશરે સાંજે ૪.૦૦ વાગ્યે ચેન્નઈના રેડ હિલ્સ સ્થિત ભવાની નગર ખાતેના નંબર ૨૩–એ માં આવેલા આરોપી–૨ ના ઘરે તપાસ હાથ ધરી અને રેડ્ડી તથા કે. કે. અરુમુગમ નામના વ્યક્તિઓની હાજરીમાં મહઝરનામા (આંક પી–૩૪) હેઠળ છાપકામના બ્લોક્સ વગેરે (મુદ્દામાલ ૪૩ થી ૫૪) જપ્ત કર્યા હતા.

તે જ દિવસે (૧૭/૦૮/૧૯૮૨) આશરે સાંજે ૬.૩૦ વાગ્યે, ફરિયાદપક્ષના સાક્ષી–૧૯ એ વિલ્લીવક્કમ, ચેન્નઈ ખાતે રાજન ચેટ્ટિયારના ઘરે બીજી તપાસ હાથ ધરી અને એમ. એ. કાદર તથા રેડ્ડીની હાજરીમાં મહઝરનામા

(આંક પી–૩૫) હેઠળ ચશ્માનું પાઉચ અને તે પાઉચમાંથી કેટલીક ગુનાહિત પાવતીઓ (અનુક્રમે મુદ્દામાલ ૫૫ અને ૫૬) જપ્ત કરી હતી.

તારીખ ૨૦/૦૮/૧૯૮૨ ના રોજ ફોજદારી કાર્યરીતિ સંહિતા, ૧૯૭૩ (ટૂંકમાં 'સંહિતા') ની કલમ ૧૬૪ હેઠળ ફરિયાદપક્ષના સાક્ષી–૧ અને ૨ ના કબૂલાતનામા (અનુક્રમે આંક પી–૨૦ અને પી–૨૩) ફરિયાદપક્ષના સાક્ષી–૧૭ દ્વારા નોંધવામાં આવ્યા હતા જેના આધારે, ફરિયાદપક્ષના સાક્ષી–૧૮ દ્વારા સંહિતાની કલમ ૩૦૬ હેઠળ પસાર કરાયેલા તારીખ ૦૫/૧૦/૧૯૮૩ ના આદેશ દ્વારા ફરિયાદપક્ષના સાક્ષી ૧ અને ૨ ને માફી આપવામાં આવી હતી.

તે મુજબ, શરૂઆતમાં સાત આરોપીઓ સામે વર્ષ ૧૯૮૨ ના ગુના નંબર ૩૨ માં એફઆઈઆર દાખલ કરવામાં આવી હતી, એટલે કે અહીંના આરોપીઓ/અપીલકર્તાઓ, રાજન ચેટ્ટિયાર, રવિન્દ્રન (ફરિયાદપક્ષના સાક્ષી–૧) અને રાજેન્દ્ર મેનન (ફરિયાદપક્ષના સાક્ષી–૨), પરંતુ રાજન ચેટ્ટિયારનું આરોપ ઘડાય તે પહેલાં જ મૃત્યુ થયું હોવાથી, તેમની સામેની ફરિયાદ રદબાતલ થઈ હતી અને અનુક્રમે આંક પી–૨૭ અને પી–૨૬ મુજબ રવિન્દ્રન (ફરિયાદપક્ષના સાક્ષી–૧) અને રાજેન્દ્ર મેનન (ફરિયાદપક્ષના સાક્ષી–૨) ને માફીના સાક્ષી તરીકે ગણવામાં આવ્યા હતા.

તપાસ કરનાર અધિકારી (ફરિયાદપક્ષના સાક્ષી–૧૯) દ્વારા નોંધાયેલા અને એકત્રિત કરાયેલા પુરાવાના આધારે ચાર્જશીટ દાખલ કરવામાં આવી હતી.

આરોપી વ્યક્તિઓએ ટ્રાયલનો સામનો કર્યો હતો. ટ્રાયલ દરમિયાન

ફરિયાદપક્ષે બે માફીના સાક્ષીઓ (ફરિયાદપક્ષના સાક્ષી ૧ અને ૨) અને તપાસ કરનાર અધિકારી (ફરિયાદપક્ષના સાક્ષી–૧૯) સહિત ૧૯ સાક્ષીઓની તપાસ કરી હતી. પાંત્રીસ દસ્તાવેજો આંક તરીકે નોંધવામાં આવ્યા હતા અને પ૬ મુદ્દામાલ વસ્તુઓ રજૂ કરવામાં આવી હતી. આરોપી વ્યક્તિઓએ પોતાની નિર્દોષતા અને ખોટી રીતે ફસાવી દેવામાં આવ્યા હોવાનો બચાવ લીધો હતો. રેકર્ડ પરના પુરાવાઓને ધ્યાને લીધા પછી ટ્રાયલ કોર્ટે આક્ષેપો સાબિત થયેલા હોવાનું જણાયું હતું અને તે મુજબ દોષસિદ્ધિ નોંધી ઉપર જણાવ્યા મુજબ સજા ફટકારી હતી.

હાઇકોર્ટ સમક્ષ ચાર અપીલો દાખલ કરવામાં આવી હતી જે અપીલકર્તાઓ માટે કોઈ ફળદાયી પરિણામ લાવી શકી નહોતી અને હાલની અપીલોમાં વાદગ્રસ્ત સંયુક્ત ચુકાદા દ્વારા તે અપીલો ફગાવી દેવામાં આવી હતી.

અપીલકર્તાઓના વિદ્વાન વકીલે કેટલાક કારણોસર હાઇકોર્ટના ચુકાદાની શુદ્ધતા સામે પ્રશ્ન ઉઠાવ્યો હતો. મુખ્યત્વે પડકાર માફીના સાક્ષીઓ એવા ફરિયાદપક્ષના સાક્ષી ૧ અને ૨ તથા તપાસ કરનાર અધિકારી એવા ફરિયાદપક્ષના સાક્ષી–૧૯ ના પુરાવા પર મૂકવામાં આવેલા આધાર સામે હતો. એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે માફીના સાક્ષીઓના પુરાવા પર પગલાં લેવા માટે મહત્વની બાબતોમાં સમર્થન જરૂરી હતું. વધુમાં એવી રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે હકીકતમાં કે કાયદાની દ્રષ્ટિએ કોઈ પુનઃપ્રાપ્તિ થઈ નહોતી. ગમે તે સંજોગોમાં, આરોપી–૨ પાસેથી કથિત પુનઃપ્રાપ્તિ સંબંધિત પુરાવો જૂજ છે અને

તેના પર આધાર રાખવો જોઈતો નહોતો. માફીના સાક્ષીઓ (ફરિયાદપક્ષના સાક્ષી ૧ અને ૨) નો પુરાવો દર્શાવે છે કે તેઓ એકબીજાને સમર્થન આપતા નથી. કલમ ૧૨૦–બી લાગુ કરવા માટે, એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે, ષડયંત્રનો પુરાવો હોવો જોઈતો હતો. કોઈ સ્વતંત્ર સાક્ષી નથી. ફરિયાદપક્ષના સાક્ષી ૧ અને ૨ એ જે કંઈ કહ્યું હતું તે કથિત ગુનો આચર્યા પહેલાંના સમયગાળા સાથે સંબંધિત હતું અને ફરિયાદપક્ષના સાક્ષી–૧૯ નો પુરાવો પછીના સમયગાળા સાથે સંબંધિત છે. ફરિયાદપક્ષના સાક્ષી ૧ અને ૨ ને પઢાવવાની પૂરતી તક હતી. જેમના વ્યવસાયિક પરિસરમાંથી કથિત રીતે કેટલીક પુનઃપ્રાપ્તિ કરવામાં આવી હતી તે અંજના દેવીની પૂછપરછ કેમ કરવામાં આવી નહોતી અથવા તેમને આરોપી કેમ બનાવવામાં આવ્યા નહોતા તેનું કોઈ કારણ આપવામાં આવ્યું નથી. ફરિયાદપક્ષના સાક્ષી–૮ ને આરોપી તરીકે કેમ સંડોવવામાં આવ્યા નહોતા તે પણ દર્શાવવામાં આવ્યું નથી. પુનઃપ્રાપ્તિ સંબંધિત પુરાવો પણ અત્યંત અસંભવિત છે. જોકે કથિત વસ્તુઓ અસલી હોવાનો કોઈ દાવો કરવામાં આવ્યો નહોતો, તેમ છતાં તે બનાવટી હતી તે સાબિત કરવાની જવાબદારી ફરિયાદપક્ષની હતી. નિષ્ણાતના પુરાવા (ફરિયાદપક્ષના સાક્ષી–૧૬) પર મુકાયેલો આધાર પણ કાનૂની માન્યતા વિનાનો છે કારણ કે વસ્તુઓ બનાવટી હોવા અંગે કંઈપણ કહેવાની કોઈ નિપુણતા ધરાવતા હોવાનું દર્શાવવા માટે તે નિષ્ણાતની તપાસ કરવામાં આવી નહોતી. અહેવાલો સાબિત કરવા માટે માત્ર એક જ વ્યક્તિની તપાસ કરવામાં આવી હતી અને તે અહેવાલના મૂળ લેખક ન હતા અને તેથી, તેમનો પુરાવો ફરિયાદપક્ષ માટે ખરેખર કોઈ સહાયરૂપ

નહોતો. ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૨૮ ની સ્પષ્ટતા ૨ ની અસરને યોગ્ય પરિપ્રેક્ષ્યમાં ધ્યાને લેવામાં આવી નથી. નિષ્ણાતનો પુરાવો ધ્યાને લેવાનો હોય તે સ્વીકારવામાં આવે તો પણ નિષ્ણાત સાક્ષીની નિપુણતા સ્પષ્ટપણે પૂરી પાડવામાં આવી હોવી જોઈએ અને પ્રસ્તુત કેસમાં, ફરિયાદપક્ષ સાક્ષીઓની નિપુણતા અને અહેવાલની વિગતો સ્થાપિત કરવામાં નિષ્ફળ ગયું છે. ગજા નામના એક વ્યક્તિ દ્વારા ભજવવામાં આવેલી ભૂમિકાનો ઉલ્લેખ કરવાનો હોવા છતાં, તેની તપાસ કરવામાં આવી નથી. ફરિયાદપક્ષના સાક્ષી–૧૪ એ કેમિકલ એનાલિસ્ટનો અહેવાલ આપ્યો છે. બનાવટના હેતુ માટે કથિત રીતે વપરાયેલી શાહી અપીલકર્તાઓ પાસેથી જપ્ત કરવામાં આવી નહોતી.

જવાબમાં, રાજ્યના વિદ્વાન વકીલે એવી રજૂઆત કરી હતી કે કલમ ૨૮ ની સ્પષ્ટતા ૨ ખૂબ સુસંગત છે. જ્યારે એવી વસ્તુનો કબજો સાબિત થાય કે જે બનાવટની પ્રક્રિયાના કોઈપણ ભાગમાં ઉપયોગમાં લેવાય તેવી શક્યતા હોય, ત્યારે તે કેસ કલમ ૪૮૯–એ હેઠળ આવરી લેવાય છે. વિદેશી ચલણ બનાવટી હતું કે કેમ તે કહેવું કોઈ સ્વતંત્ર નિષ્ણાત માટે મુશ્કેલ હોવાથી, જપ્ત કરાયેલી કેટલીક વસ્તુઓ વિદેશી નિષ્ણાતને મોકલવામાં આવી હતી અને તે નિષ્ણાત માટે આવીને જુબાની આપવી વ્યવહારિક રીતે ખૂબ ખર્ચાળ બની રહી હોત. અહેવાલને પુરાવા તરીકે સ્વીકારતી વખતે ટ્રાયલ કોર્ટ દ્વારા સંહિતાની કલમ ૨૯૩ ની અસરને ધ્યાનમાં રાખવામાં આવી છે. આરોપી વ્યક્તિઓ સામેનો આરોપ ષડયંત્રનો હતો અને તેથી, ભારતીય પુરાવા અધિનિયમ, ૧૮૭૨ (ટૂંકમાં 'પુરાવા અધિનિયમ') ની કલમ ૧૦ માં જે જણાવવામાં આવ્યું છે તેની

પૃષ્ઠભૂમિમાં ફરિયાદપક્ષના સાક્ષી–૧ નો પુરાવો અત્યંત સુસંગત છે.

બંને માફીના સાક્ષીઓએ દરેક વ્યવહાર દરમિયાન આરોપી–૨ ની ઉપસ્થિતિ વિશે જણાવ્યું છે. દલીલ કરવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો હતો તેમ તે કોઈ નિર્દોષ તમાશબીન નથી. એવો બચાવ લેવામાં આવ્યો હતો કે કોઈ સમયગાળો દર્શાવવામાં આવ્યો ન હતો. જોકે સરતપાસમાં સમયગાળા વિશે કશું જણાવવામાં આવ્યું ન હતું, પરંતુ આરોપી–૨ દ્વારા કરવામાં આવેલી ઉલટતપાસમાં આ બાબત રેકર્ડ પર લાવવામાં આવી હતી. ફરિયાદપક્ષના સાક્ષી–૧૯ દ્વારા નોંધવામાં આવેલું કબૂલાતનામું આક્ષેપોને પૂરતા પ્રમાણમાં સાબિત કરે છે. જપ્ત કરાયેલી કેટલીક નોટો કોર્ટમાં રજૂ કરવામાં આવી ન હતી તે હકીકત પર ઘણો ભાર મૂકવામાં આવ્યો હોવા છતાં, જપ્ત કરાયેલી કેટલીક નોટો નિષ્ણાતના અભિપ્રાય માટે મોકલવામાં આવી હતી તે હકીકત રેકર્ડ પર લાવીને ફરિયાદપક્ષે આ બાબતની સ્પષ્ટતા કરી છે. બે અહેવાલો હતા, જેમાંથી અહેવાલ આપનાર વ્યક્તિઓ પૈકી એક વ્યક્તિ ઉપલબ્ધ ન હતી. પરંતુ તે સહીથી પરિચિત એવા અન્ય નિષ્ણાત દ્વારા અહેવાલની અધિકૃતતા પ્રસ્થાપિત કરવામાં આવી છે.

ગુનાહિત ષડયંત્રના પ્રશ્નની વિચારણા કરવી યોગ્ય રહેશે. ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૧૨૦–બી એ ગુનાહિત ષડયંત્ર માટેની સજાની જોગવાઈ કરતી કલમ છે. કલમ ૧૨૦–એ માં આપવામાં આવેલી "ગુનાહિત ષડયંત્ર" ની વ્યાખ્યા નીચે મુજબ વંચાય છે:

"૧૨૦–એ. જ્યારે બે કે તેથી વધુ વ્યક્તિઓ—

(૧) કોઈ ગેરકાયદે કૃત્ય, અથવા

(૨) એવું કૃત્ય કે જે પોતે ગેરકાયદે નથી તે ગેરકાયદે સાધનો દ્વારા, કરવા અથવા કરાવવા માટે સંમત થાય, ત્યારે તેવી સમજૂતીને ગુનાહિત ષડયંત્ર કહેવામાં આવે છે.

પરંતુ શરત એ છે કે ગુનો કરવા સિવાયની અન્ય કોઈ સમજૂતી, જ્યાં સુધી તે સમજૂતી ઉપરાંત તે સમજૂતીના પક્ષકારો પૈકી એક કે તેથી વધુ વ્યક્તિઓ દ્વારા તે સમજૂતીના અનુસંધાનમાં કોઈ કૃત્ય કરવામાં ન આવે ત્યાં સુધી, ગુનાહિત ષડયંત્ર બનશે નહિ."

ગુનાહિત ષડયંત્રના તત્વો નીચે મુજબ દર્શાવવામાં આવ્યા છે: (એ) પાર પાડવાનો હેતુ, (બી) તે હેતુ સિદ્ધ કરવાના સાધનો સમાવતી યોજના કે રૂપરેખા, (સી) બે કે તેથી વધુ આરોપી વ્યક્તિઓ વચ્ચે એવી સમજૂતી કે પરસ્પર સમજ કે જેના દ્વારા તેઓ તે સમજૂતીમાં સમાવિષ્ટ સાધનો દ્વારા અથવા કોઈપણ અસરકારક સાધનો દ્વારા તે ઉદ્દેશ્ય સિદ્ધ કરવા માટે સહકાર આપવા સ્પષ્ટપણે પ્રતિબદ્ધ બને છે, અને (ડી) જ્યાં કાનૂન દ્વારા બાહ્ય પ્રગટ કૃત્યની આવશ્યકતા હોય તેવા અધિકારક્ષેત્રમાં બાહ્ય કૃત્ય. ગુનાહિત ષડયંત્રનો મૂળ અર્ક ગેરકાયદેસર જોડાણ છે અને સામાન્ય રીતે જ્યારે આવું જોડાણ રચાય છે ત્યારે જ આ ગુનો પૂર્ણ થાય છે. આના પરથી સ્વાભાવિક રીતે એ ફલિત થાય છે કે, જ્યાં સુધી કાનૂન દ્વારા તેવી જરૂરિયાત ન હોય ત્યાં સુધી, ષડયંત્રને આગળ ધપાવવા માટે કોઈ બાહ્ય કૃત્ય કરવાની જરૂર નથી, અને શિક્ષાપાત્ર ગુનો બનવા માટે તે

જોડાણનો ઉદ્દેશ્ય પાર પડવો જ જોઈએ તેવું પણ જરૂરી નથી. સહ–ષડયંત્રકારો એકબીજાને જે પ્રોત્સાહન અને ટેકો પૂરો પાડે છે તેનાથી એવા સાહસો શક્ય બને છે કે જે જો વ્યક્તિગત પ્રયાસો પર છોડી દેવામાં આવ્યા હોત તો અશક્ય હોત; આ બાબત ષડયંત્રકારો અને દુષ્પ્રેરકોને યોગ્ય શિક્ષા કરવા માટેનો આધાર પૂરો પાડે છે. જ્યારે પણ અને જ્યાં પણ ષડયંત્રનો કોઈપણ સભ્ય સામાન્ય મનસૂબાને આગળ ધપાવવા માટે કાર્ય કરે છે ત્યારે તે ષડયંત્ર તેના તમામ સભ્યો માટે ચાલુ રહેલું અને નવેસરથી શરૂ થયેલું માનવામાં આવે છે. (જુઓ: અમેરિકન જ્યુરિસપ્રુડન્સ, વોલ્યુમ ૨, કલમ ૨૩, પૃષ્ઠ ૫૫૯). કલમ ૧૨૦–બી હેઠળ શિક્ષાપાત્ર ગુના માટે, ફરિયાદપક્ષે ગુનેગારોએ ગેરકાયદે કૃત્ય કરવા અથવા કરાવવા માટે સ્પષ્ટપણે સંમતિ આપી હતી તે સાબિત કરવાની જરૂર નથી; આવી સમજૂતી અનિવાર્ય અનુમાન દ્વારા સાબિત કરી શકાય છે. ગુનાહિત ષડયંત્રનો ગુનો માત્ર બે કે તેથી વધુ વ્યક્તિઓના ઈરાદામાં જ સમાવિષ્ટ નથી, પરંતુ ગેરકાયદે સાધનો દ્વારા ગેરકાયદે કૃત્ય કરવા માટેની બે કે તેથી વધુ વ્યક્તિઓની સમજૂતીમાં સમાવિષ્ટ છે. જ્યાં સુધી આવી યોજના માત્ર ઈરાદા પૂરતી સીમિત રહે છે, ત્યાં સુધી તે શિક્ષાપાત્ર બનતી નથી. જ્યારે બે વ્યક્તિઓ તેનો અમલ કરવા સંમત થાય છે, ત્યારે તે કાવતરું પોતે જ એક કૃત્ય બની જાય છે, અને દરેક પક્ષકારનું કૃત્ય, વચન સામે વચન, કાયદેસર હોય તો અમલ કરાવી શકાય તેવું કૃત્ય અને જો ફોજદારી હેતુ માટે કે ફોજદારી સાધનોના ઉપયોગ માટે હોય તો શિક્ષાપાત્ર બને છે.

રામ નારાયણ પોપલી વિરુદ્ધ સી.બી.આઈ., (૨૦૦૩) ૩ એસસીસી

૬૪૧ માં જે જણાવવામાં આવ્યું છે તેને ધ્યાને લેતાં, ફરિયાદપક્ષના સાક્ષીઓ ૧ અને ૮ નો પુરાવો, કે જે અગાઉના સમયગાળા સાથે પણ સંબંધિત છે, તે ષડયંત્રના દ્રષ્ટિકોણ અને પુરાવા અધિનિયમની કલમ ૧૦ ની પ્રયોજ્યતાને કારણે સ્પષ્ટપણે આવરી લેવાય છે.

પુરાવા અધિનિયમની કલમ ૧૩૩ પણ મહત્વપૂર્ણ છે. તે સહ–આરોપીના પુરાવા સાથે સંબંધિત છે. તે સ્પષ્ટ અને સકારાત્મક શબ્દોમાં એવી જોગવાઈ કરે છે કે સહ–આરોપીના પુરાવા પર આધારિત દોષસિદ્ધિ માત્ર એટલા માટે ગેરકાયદેસર બનતી નથી કે તે સહ–આરોપીની અસમર્થિત જુબાની પર આધારિત છે, કારણ કે સહ–આરોપી એક સક્ષમ સાક્ષી છે.

ભુબન સાહુ વિરુદ્ધ ધ કિંગ, એ.આઈ.આર. (૧૯૪૯) પીસી ૨૫૭ માં એવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું કે સહ–આરોપીના પુરાવા પર આધાર રાખવા માટે સમર્થનની આવશ્યકતા દર્શાવતો નિયમ એ વિવેકબુદ્ધિનો નિયમ છે. પરંતુ જ્યારે વિશ્વસનીયતાની એરણ પર તેની વિશ્વાસપાત્રતા ચકાસવામાં આવે છે ત્યારે આ વિવેકબુદ્ધિનો નિયમ ખૂબ મહત્વ ધારણ કરે છે. જો તે વિશ્વસનીય અને સચોટ જણાય, તો કોર્ટ સહ–આરોપીની અસમર્થિત જુબાની પર પણ દોષસિદ્ધિ નોંધી શકે છે. સહ–આરોપીની જુબાનીની વિશ્વસનીયતાના વિષય પર, સહ–આરોપીના પુરાવાને સમર્થન મળવું જ જોઈએ તે સિદ્ધાંતનો અર્થ એવો નથી કે તેણે જે હકીકતો દર્શાવી છે તે જ હકીકતો માટે સંચયી અથવા સ્વતંત્ર જુબાની હોવી જ જોઈએ. તે જ સમયે પુરાવા અધિનિયમની કલમ ૧૧૪

હેઠળ ઉપલબ્ધ અનુમાન પણ મહત્વનું છે. તે જણાવે છે કે કોર્ટ એવું માની શકે છે કે જ્યાં સુધી "મહત્વપૂર્ણ વિગતો" માં સહ–આરોપીના પુરાવાને સમર્થન ન મળે ત્યાં સુધી તે વિશ્વાસને પાત્ર નથી.

પુરાવા અધિનિયમની કલમ ૧૩૩ સ્પષ્ટપણે જોગવાઈ કરે છે કે સહ–આરોપી એક સક્ષમ સાક્ષી છે અને સહ–આરોપીની અસમર્થિત જુબાની પર આધારિત હોવા માત્રથી દોષસિદ્ધિ ગેરકાયદેસર બનતી નથી. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, આ કલમ આવી અસમર્થિત જુબાનીને ગ્રાહ્ય બનાવે છે. પરંતુ આ કલમ પુરાવા અધિનિયમની કલમ ૧૧૪, દ્રષ્ટાંત (બી) સાથે વાંચવી પડે છે. પાછળની કલમ કોર્ટને અમુક હકીકતોના અસ્તિત્વનું અનુમાન કરવાની સત્તા આપે છે અને તે દ્રષ્ટાંત સ્પષ્ટ કરે છે કે કોર્ટ શું અનુમાન કરી શકે છે અને ઉદાહરણો દ્વારા સ્પષ્ટ કરે છે કે દર્શાવેલા સૂત્રો આપેલ કેસને લાગુ પડે છે કે કેમ તે વિચારતી વખતે કોર્ટે કઈ હકીકતો ધ્યાનમાં લેવી જોઈએ. દ્રષ્ટાંત (બી) સ્પષ્ટ શબ્દોમાં જણાવે છે કે સહ–આરોપી મહત્વપૂર્ણ વિગતોમાં સમર્થિત ન હોય ત્યાં સુધી તે વિશ્વાસને પાત્ર નથી. કાનૂન સહ–આરોપીની અસમર્થિત જુબાનીના આધારે આરોપીની દોષસિદ્ધિની મંજૂરી આપે છે, પરંતુ પુરાવા અધિનિયમની કલમ ૧૧૪ ના દ્રષ્ટાંત (બી) માં સમાવિષ્ટ વિવેકબુદ્ધિનો નિયમ કોર્ટને ચેતવણી આપતો સૂર ઉચ્ચારે છે કે મહત્વપૂર્ણ વિગતોમાં સમર્થિત ન થાય ત્યાં સુધી સહ–આરોપી સામાન્ય રીતે વિશ્વાસપાત્ર ગણાવાને પાત્ર નથી. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, નિયમ એ છે કે સમર્થનની આવશ્યકતા એ વિવેકબુદ્ધિની બાબત છે, સિવાય કે જ્યાં આવા સમર્થન વિના આગળ વધવું સલામત હોય, જે

ન્યાયાધીશના મનમાં સ્પષ્ટ હોવું જોઈએ. [જુઓ સુરેશ ચંદ્ર બહરી વિરુદ્ધ બિહાર રાજ્ય, એ.આઈ.આર. (૧૯૯૪) એસસી ૨૪૨૦].

જોકે કલમ ૧૧૪ દ્રષ્ટાંત (બી) એવી જોગવાઈ કરે છે કે જ્યાં સુધી સહ–આરોપીના પુરાવાને સમર્થન ન મળે ત્યાં સુધી કોર્ટ એવું માની શકે છે કે તે અવિશ્વાસપાત્ર છે, તેમ છતાં "માની શકે છે" એ ફરજિયાત નથી અને કોર્ટનો કોઈ નિર્ણય તેને ફરજિયાત બનાવી શકતો નથી. તે અવિશ્વાસપાત્ર છે એવું ઠરાવવા માટે કોર્ટ બંધાયેલી નથી. આખરે તે સહ–આરોપી દ્વારા આપવામાં આવેલા પુરાવાની વિશ્વસનીયતા અંગે કોર્ટના દ્રષ્ટિકોણ પર નિર્ભર કરે છે.

રેક્સ વિરુદ્ધ બાસ્કરવિલે, [૧૯૧૬] ૨ કેબી ૬૫૮ માં એવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું કે સમર્થન એ આરોપીએ ગુનો કર્યો હોવાનો સીધો પુરાવો હોવો જરૂરી નથી; ગુના સાથેના તેના જોડાણનો માત્ર સંજોગોવસાત પુરાવો હોય તો પણ તે પૂરતો છે.

જી.એસ. બક્ષી વિરુદ્ધ રાજ્ય (દિલ્હી વહીવટીતંત્ર), એ.આઈ.આર. (૧૯૭૯) એસસી ૫૬૯ એ વિપરીત પરિસ્થિતિ સાથે સંબંધિત કેસ હતો કે જો કોઈ સહ–આરોપીનો પુરાવો મૂળભૂત રીતે જ અસંભવિત હોય તો તેને સમર્થનથી બળ મળી શકતું નથી.

ટેલરે પોતાના ગ્રંથમાં એવું અવલોકન કર્યું છે કે "સહ–આરોપીઓ સામાન્ય રીતે હિત ધરાવતા અને હંમેશા કુખ્યાત સાક્ષીઓ હોય છે, અને તેમની જુબાની અનિવાર્યતાને કારણે સ્વીકારવામાં આવે છે, કારણ કે આવા પુરાવાનો

આશરો લીધા વિના મુખ્ય ગુનેગારોને ન્યાયના કઠેડામાં લાવવા ઘણીવાર અશક્ય હોય છે". (ટેલર, "અ ટ્રીટાઈઝ ઓન ધ લૉ ઓફ એવિડન્સ" (૧૯૩૧) વોલ્યુમ ૧, ફકરો ૯૬૭).

જોકે, માફીના સાક્ષીનો પુરાવો એક વિશ્વસનીય સાક્ષીનો હોવાનું દર્શાવવું આવશ્યક છે.

જ્ઞાનેન્દ્ર નાથ ઘોષ વિરુદ્ધ પશ્ચિમ બંગાળ રાજ્ય, [૧૯૬૦] ૧ એસસીઆર ૧૨૬ : એ.આઈ.આર. (૧૯૫૯) એસસી ૧૧૯૯ : (૧૯૫૯) ક્રિમી. એલ.જે. ૧૪૯૨ માં, આ કોર્ટે અવલોકન કર્યું હતું કે માફીના સાક્ષીના નિવેદનને મહત્વપૂર્ણ વિગતોમાં સમર્થન મળવું જોઈએ, કારણ કે તેને પોતાની જાતે ગુનો કબૂલ કરનાર વિશ્વાસઘાતી ગણવામાં આવે છે. આ કોર્ટે ભીવા દૌલુ પાટીલ વિરુદ્ધ મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય, એ.આઈ.આર. (૧૯૬૩) એસસી ૫૯૯ : (૧૯૬૩) ૧ ક્રિમી. એલ.જે. ૪૮૯ માં ઠરાવ્યું હતું કે પુરાવા અધિનિયમની કલમ ૧૩૩ અને કલમ ૧૧૪ દ્રષ્ટાંત (બી) ની સંયુક્ત અસર એ હતી કે સહ–આરોપી પુરાવો આપવા માટે સક્ષમ છે પરંતુ માત્ર તેની જુબાની પર આરોપીને દોષિત ઠેરવવો અસલામત રહેશે. જોકે સહ–આરોપીની જુબાની પર આરોપીની દોષસિદ્ધિને ગેરકાયદેસર કહી શકાય નહિ, તેમ છતાં કોર્ટો, વ્યવહારના ભાગરૂપે, મહત્વપૂર્ણ વિગતોમાં સમર્થન વિના આવા સાક્ષીના પુરાવાને સ્વીકારશે નહિ. આ સંદર્ભમાં ભીવા દૌલુ પાટીલના કેસ એ.આઈ.આર. (૧૯૬૩) એસસી ૫૯૯ : (૧૯૬૩) ૧ ક્રિમી. એલ.જે. ૪૮૯ માં કોર્ટે અવલોકન કર્યું હતું (ફકરા ૬ અને

૭):

"ઉપરોક્ત નિષ્કર્ષ પર આવતી વખતે અમે પુરાવા અધિનિયમની કલમ ૧૩૩ ની જોગવાઈઓને ભૂલ્યા નથી, જે નીચે મુજબ વંચાય છે:

કલમ ૧૩૩. "આરોપી વ્યક્તિ સામે સહ–આરોપી એક સક્ષમ સાક્ષી રહેશે; અને દોષસિદ્ધિ માત્ર એટલા માટે ગેરકાયદેસર બનતી નથી કે તે સહ–આરોપીની અસમર્થિત જુબાની પર આધારિત છે."

તેમાં કોઈ શંકા હોઈ શકે નહિ કે તે કલમ હેઠળ સહ–આરોપીની માત્ર અસમર્થિત જુબાની પર આધારિત દોષસિદ્ધિ ગેરકાયદેસર ન હોઈ શકે, તેમ છતાં કોર્ટો વિવેકબુદ્ધિ અને વ્યવહારના તે નિયમને નજરઅંદાજ કરી શકે નહિ, જે આર. વિરુદ્ધ બોયસ, [૧૮૬૧] ૯ કોક્સ સીસી ૩૨ માં માર્ટિન બી. ના શબ્દોમાં "એવો પવિત્ર બની ગયો છે કે આદરને પાત્ર છે" અને લોર્ડ એબિન્જરના શબ્દોમાં "તે કાયદાના તમામ સન્માનને પાત્ર છે". માર્ગદર્શનનો આ નિયમ પુરાવા અધિનિયમની કલમ ૧૧૪ ના દ્રષ્ટાંત (બી) માં જોવા મળે છે જે નીચે મુજબ છે:

"જ્યાં સુધી મહત્વપૂર્ણ વિગતોમાં સમર્થન ન મળે ત્યાં સુધી કોર્ટ એવું માની શકે છે કે સહ–આરોપી વિશ્વાસને પાત્ર નથી."

'સમર્થન' શબ્દનો અર્થ માત્ર અન્ય પુરાવાની પુષ્ટિ કરતો સામાન્ય પુરાવો નથી. ડીપીપી વિરુદ્ધ હેસ્ટર, [૧૯૭૨] ૩ ઓલ ઈઆર ૧૦૫૬ માં, લોર્ડ

મોરિસે જણાવ્યું હતું:

"સમર્થનનો હેતુ એવા પુરાવાને માન્યતા કે વિશ્વસનીયતા આપવાનો નથી કે જે પુરાવો ખામીયુક્ત, શંકાસ્પદ કે અવિશ્વસનીય હોય, પરંતુ માત્ર એવા પુરાવાની પુષ્ટિ અને ટેકો આપવાનો છે કે જે પુરાવો પર્યાપ્ત, સંતોષકારક અને વિશ્વસનીય હોય; અને સમર્થન આપતો પુરાવો ત્યારે જ પોતાની ભૂમિકા ભજવશે જો તે પોતે સંપૂર્ણપણે વિશ્વસનીય હોય..."

ડી.પી.પી. વિરુદ્ધ કિલબોર્ન, [૧૯૭૩] ૧ ઓલ ઈઆર ૪૪૦ માં નીચે મુજબ અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું:

"સમર્થનના ખ્યાલમાં કશું તકનીકી નથી. જીવનના સામાન્ય વ્યવહારોમાં જ્યારે કોઈ ચોક્કસ નિવેદન પર વિશ્વાસ કરવો કે નહિ તે અંગે કોઈને શંકા હોય, ત્યારે તે વ્યક્તિ સ્વાભાવિક રીતે એ જુએ છે કે શું તે તે ચોક્કસ બાબતને લગતા અન્ય નિવેદનો કે સંજોગો સાથે મેળ ખાય છે કે નહિ; તે જેટલું વધુ યોગ્ય રીતે મેળ ખાય છે, તેટલો તેના પર વિશ્વાસ કરવાનો ઝુકાવ વધે છે. શંકાસ્પદ નિવેદનને જે અન્ય નિવેદનો કે સંજોગો સાથે તે બંધબેસતું આવે છે તેના દ્વારા વધતે કે ઓછે અંશે સમર્થન પ્રાપ્ત થાય છે."

આ પાસા પરના અગ્રણી ચુકાદા એવા આર. વિરુદ્ધ બાસ્કરવિલે (પૂર્વોક્ત) માં લોર્ડ રીડિંગે જણાવ્યું હતું:

"તેમાં કોઈ શંકા નથી કે સહ-આરોપીનો અસમર્થિત પુરાવો કાયદામાં

ગ્રાહ્ય છે... પરંતુ સામાન્ય કાયદા હેઠળ ન્યાયાધીશ દ્વારા જ્યુરીને સહ–આરોપી કે સહ–આરોપીઓની અસમર્થિત જુબાની પર કેદીને દોષિત ઠેરવવાના જોખમ વિશે ચેતવણી આપવી અને ન્યાયાધીશના વિવેકાધિકાર હેઠળ આવા પુરાવા પર દોષિત ન ઠેરવવાની તેમને સલાહ આપવી એ લાંબા સમયથી વ્યવહારનો નિયમ રહ્યો છે; પરંતુ ન્યાયાધીશે જ્યુરીને એ પણ સ્પષ્ટ કરવું જોઈએ કે આવા અસમર્થિત પુરાવા પર દોષિત ઠેરવવો એ તેમના કાનૂની અધિકારક્ષેત્રમાં છે... વ્યવહારનો આ નિયમ વાસ્તવમાં કાયદાના નિયમ સમાન બની ગયો છે, અને કોર્ટ ઓફ ક્રિમિનલ અપીલ એક્ટ, ૧૯૦૭ અમલમાં આવ્યો ત્યારથી આ કોર્ટે એવું ઠરાવ્યું છે કે ન્યાયાધીશ દ્વારા આવી ચેતવણીના અભાવે દોષસિદ્ધિ રદ કરવી આવશ્યક છે... જો ન્યાયાધીશ દ્વારા યોગ્ય સાવચેતી આપ્યા પછી પણ જ્યુરી કેદીને દોષિત ઠેરવે, તો આ કોર્ટ માત્ર એવા કારણસર દોષસિદ્ધિ રદ કરશે નહિ કે સહ–આરોપીની જુબાની અસમર્થિત હતી."

રામેશ્વર વિરુદ્ધ રાજસ્થાન રાજ્ય, એ.આઈ.આર. (૧૯૫૨) એસસી ૫૪ માં ન્યાયમૂર્તિ બોઝે સહ–આરોપીની અસમર્થિત જુબાનીની ગ્રાહ્યતાના સંબંધમાં બાસ્કરવિલે કેસમાં ઠરાવેલા નિયમનો ઉલ્લેખ કર્યા બાદ નીચે મુજબ ઠરાવ્યું હતું:

"મારા મતે, જ્યાં સુધી સહ–આરોપીઓનો સંબંધ છે ત્યાં સુધી ભારતમાં પણ કાયદો બરાબર આ જ છે અને જાતીય ગુનાઓના કિસ્સામાં તે ચોક્કસપણે આનાથી વધુ ઊંચો નથી. આ દેશના હેતુઓ માટે જરૂરી

એકમાત્ર સ્પષ્ટતા એ છે કે જ્યાં આ પ્રકારના ગુનાની ટ્રાયલ ક્યારેક જ્યુરીની સહાય વિંના ન્યાયાધીશ દ્વારા ચલાવવામા આવે છે. આવા કેસોમાં ન્યાયાધીશે પોતાના ચુકાદામાં એવો કોઈ સંકેત આપવો જરૂરી છે કે તેમના ધ્યાનમાં સાવચેતીનો આ નિયમ હતો અને તેમણે તેમની સમક્ષના ચોક્કસ કેસની હકીકતો પર સમર્થનની આવશ્યકતા ગણવી કેમ બિનજરૂરી છે તેના કારણો આપવા જોઈએ અને દર્શાવવું જોઈએ કે તે ચોક્કસ કેસમાં સમર્થન વિના દોષિત ઠેરવવું કેમ સલામત માને છે."

ન્યાયમૂર્તિ બોઝે તે જ ચુકાદામાં આગળ નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું:

"હવે હું જરૂરી સમર્થનના સ્વરૂપ અને વ્યાપ તરફ વળું છું – જ્યારે તેના વિના આગળ વધવું સલામત ન ગણાય. અહીં પણ બાસ્કરવિલે કેસમાં પૃષ્ઠ ૬૬૪ થી ૬૬૯ પર લોર્ડ રીડિંગ દ્વારા નિયમોનું સ્પષ્ટ વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. કયા પ્રકારના પુરાવાને સમર્થન તરીકે ગણવામાં આવવો જોઈએ અથવા ગણવામાં આવશે તે ઘડી કાઢવું અશક્ય અને વાસ્તવમાં જોખમી હશે. તેનું સ્વરૂપ અને વ્યાપ દરેક કેસના સંજોગો સાથે અને આરોપ મૂકવામાં આવેલા ચોક્કસ ગુના અનુસાર પણ અનિવાર્યપણે બદલાશે. પરંતુ આ હદ સુધી નિયમો સ્પષ્ટ છે.

પ્રથમ તો, ફરિયાદી અથવા સહ–આરોપીની જુબાની સિવાય કેસમાંનો સ્વતંત્ર પુરાવો પોતે જ દોષસિદ્ધિ ટકાવી રાખવા માટે પૂરતો હોવો જોઈએ તે અર્થમાં દરેક મહત્વપૂર્ણ સંજોગની સ્વતંત્ર પુષ્ટિ હોવી જરૂરી નથી. જેમ લોર્ડ

રીડિંગ કહે છે–

'વાસ્તવમાં, જો ગુનાની દરેક વિગતમાં સહ–આરોપીની જુબાનીની પુષ્ટિ થવી જરૂરી હોત, તો તેનો પુરાવો કેસ માટે આવશ્યક રહ્યો ન હોત, તે માત્ર અન્ય અને સ્વતંત્ર જુબાનીની પુષ્ટિ કરનાર બની રહ્યો હોત.'

માત્ર એટલું જ જરૂરી છે કે સહ–આરોપી (અથવા ફરિયાદી) ની વાત સાચી હોવાની સંભાવના દર્શાવતો અને તેના આધારે પગલાં લેવા વ્યાજબી રીતે સલામત હોવાનું દર્શાવતો કોઈ વધારાનો પુરાવો હોવો જોઈએ.

બીજું, સ્વતંત્ર પુરાવાએ માત્ર ગુનો બન્યો હતો તે માનવું સલામત બનાવવું જોઈએ એટલું જ નહિ, પરંતુ સહ–આરોપી કે ફરિયાદીની જુબાનીને કોઈ મહત્વપૂર્ણ વિગતમાં સમર્થન આપીને આરોપીએ ગુનો કર્યો છે તે બાબત સાથે આરોપીને કોઈક રીતે વ્યાજબી રીતે જોડવો જોઈએ અથવા જોડવાનો ઝુકાવ ધરાવતો હોવો જોઈએ. આનો અર્થ એ નથી કે ઓળખ અંગેનું સમર્થન આરોપીને ગુના સાથે જોડવા માટે જરૂરી તમામ સંજોગો સુધી વિસ્તરવું જ જોઈએ. ફરીથી, માત્ર એટલું જ જરૂરી છે કે એવો સ્વતંત્ર પુરાવો હોવો જોઈએ કે જે સાક્ષીની વાત પર વિશ્વાસ કરવો વ્યાજબી રીતે સલામત બનાવે કે આરોપી તે જ વ્યક્તિ હતો, અથવા તે પૈકીનો એક હતો, જેણે ગુનો કર્યો હતો. નિયમના આ ભાગનું કારણ એ છે કે–

"જે માણસ પોતે ગુનામાં દોષિત રહ્યો છે તે હંમેશા કેસની હકીકતો વર્ણવવા સક્ષમ હશે, અને જો પુષ્ટિ વ્યક્તિઓની ઓળખ કર્યા વિના માત્ર

તે હકીકતોની સત્યતા પૂરતી જ હોય, તો તે વાસ્તવમાં કોઈ સમર્થન જ નથી... તે આરોપી પક્ષકારે તેમાં ભાગ લીધો હતો તે દર્શાવવાનો લેશમાત્ર ઝુકાવ ધરાવશે નહિ."

ત્રીજું, સમર્થન સ્વતંત્ર સ્ત્રોતોમાંથી મળવું જોઈએ અને તેથી સામાન્ય રીતે એક સહ–આરોપીની જુબાની અન્ય સહ–આરોપીની જુબાનીને સમર્થન આપવા માટે પૂરતી ગણાશે નહિ. પરંતુ સ્વાભાવિક રીતે સંજોગો એવા હોઈ શકે છે કે જેથી સમર્થનની આવશ્યકતા વિના આગળ વધવું સલામત બને અને તેવા ખાસ સંજોગોમાં તેના પર આધારિત દોષસિદ્ધિ ગેરકાયદેસર રહેશે નહિ. હું આ એટલા માટે કહું છું કારણ કે એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે આ કેસમાં માતા સ્વતંત્ર સ્ત્રોત ન હતી.

ચોથું, સમર્થન એ આરોપીએ ગુનો કર્યો હોવાનો સીધો પુરાવો હોવો જરૂરી નથી. ગુના સાથેના તેના સંબંધનો માત્ર સંજોગોવસાત પુરાવો હોય તો પણ તે પૂરતો છે. જો તે અન્યથા હોત, તો "સહ–આરોપીઓ વચ્ચે સામાન્ય રીતે ગુપ્ત રીતે આચરવામાં આવતા ઘણા ગુનાઓ, જેમ કે નિકટવર્તી સગાંઓ વચ્ચે વ્યભિચાર, સ્ત્રીઓ વિરુદ્ધના ગુનાઓ (અથવા અકુદરતી ગુનાઓ) ને ક્યારેય ન્યાયના કઠેડામાં લાવી શકાયા ન હોત". (જુઓ એમ.ઓ. શમસુદ્દીન વિરુદ્ધ કેરળ રાજ્ય, [૧૯૯૫] ૩ એસસીસી ૩૫૧).

ઉપર જણાવેલી કાનૂની સ્થિતિની પૃષ્ઠભૂમિ પર મૂલ્યાંકન કરતાં ફરિયાદપક્ષના સાક્ષીઓ ૧ અને ૨ નો પુરાવો તેને નકારી કાઢવા યોગ્ય કોઈ

ખામીથી પીડાતો નથી, કારણ કે અપીલકર્તાઓના વિદ્વાન વકીલ દ્વારા રજૂઆત કરવામાં આવી છે તેમ તેમનો પુરાવો વાસ્તવમાં અસમર્થિત નથી. ફરિયાદપક્ષના સાક્ષીઓ ૮ અને ૧૯ નો પુરાવો સ્પષ્ટપણે જરૂરી સામગ્રી પૂરી પાડે છે. ઉપર નોંધ્યા મુજબ, સંજોગોવસાત પુરાવો પણ સમર્થન પૂરું પાડી શકે છે. હાલના કેસમાં, પુરાવા અધિનિયમની કલમ ૧૩૩ ની પૃષ્ઠભૂમિમાં ફરિયાદપક્ષના સાક્ષીઓ ૧ અને ૨ નો પુરાવો કલમ ૧૧૪ (બી) ની આવશ્યકતાઓને સ્પષ્ટપણે પૂર્ણ કરે છે.

વધુ એક પ્રશ્ન એ ઉપસ્થિત કરવામાં આવ્યો હતો કે શું કલમ ૪૮૯–એ, સી અને ડી ના આવશ્યક તત્વો સંતોષાય છે કે કેમ. સદરહુ જોગવાઈઓ નીચે મુજબ વંચાય છે:

> "૪૮૯–એ. ચલણી નોટો અથવા બેંક નોટોની બનાવટ કરવી.— જે કોઈ વ્યક્તિ કોઈપણ ચલણી નોટ અથવા બેંક નોટની બનાવટ કરશે, અથવા બનાવટ કરવાની પ્રક્રિયાનો કોઈપણ ભાગ જાણીજોઈને પાર પાડશે, તે વ્યક્તિને આજીવન કેદની અથવા દસ વર્ષ સુધી લંબાવી શકાય તેવી બંનેમાંથી કોઈપણ પ્રકારની કેદની શિક્ષા કરવામાં આવશે અને તે દંડને પાત્ર પણ રહેશે.

સ્પષ્ટતા: આ કલમના અને કલમો ૪૮૯–બી, ૪૮૯–સી, ૪૮૯–ડી અને ૪૮૯–ઈ ના હેતુઓ માટે 'બેંક નોટ' શબ્દપ્રયોગનો અર્થ વિશ્વના કોઈપણ ભાગમાં બેંકિંગનો વ્યવસાય કરતી કોઈપણ વ્યક્તિ દ્વારા બહાર પાડવામાં

આવેલ, અથવા કોઈપણ રાજ્ય કે સાર્વભૌમ સત્તા દ્વારા અથવા તેની સત્તા હેઠળ બહાર પાડવામાં આવેલ, અને નાણાંની સમકક્ષ અથવા નાણાંના વિકલ્પ તરીકે ઉપયોગમાં લેવાના આશયવાળી માંગણી પર ધારકને નાણાં ચૂકવવાની પ્રોમિસરી નોટ અથવા વચનચિઠ્ઠી થાય છે.

૪૮૯–સી. બનાવટી અથવા કૂટ રચિત ચલણી નોટો અથવા બેંક નોટોનો કબજો રાખવો.— જે કોઈ વ્યક્તિ કોઈપણ બનાવટી અથવા કૂટ રચિત ચલણી નોટ અથવા બેંક નોટ બનાવટી અથવા કૂટ રચિત હોવાનું જાણવા છતાં અથવા તેમ માનવાને કારણ હોવા છતાં, અને તેનો અસલ તરીકે ઉપયોગ કરવાના આશયથી અથવા તેનો અસલ તરીકે ઉપયોગ થઈ શકે તેવા ઈરાદાથી પોતાના કબજામાં રાખશે, તો તે વ્યક્તિને સાત વર્ષ સુધી લંબાવી શકાય તેવી બંનેમાંથી કોઈપણ પ્રકારની કેદની, અથવા દંડની, અથવા બંને શિક્ષા કરવામાં આવશે.

૪૮૯–ડી. ચલણી નોટો અથવા બેંક નોટોની કૂટરચના કરવા અથવા બનાવટ કરવા માટેના સાધનો અથવા સામગ્રી બનાવવી અથવા કબજામાં રાખવી.— જે કોઈ વ્યક્તિ કોઈપણ ચલણી નોટ અથવા બેંક નોટની કૂટરચના કરવા અથવા બનાવટ કરવા માટે ઉપયોગમાં લેવાના હેતુથી, અથવા તેવા હેતુ માટે ઉપયોગમાં લેવાનો ઈરાદો હોવાનું જાણીને અથવા તેમ માનવાને કારણ હોવા છતાં, કોઈ મશીનરી, સાધન અથવા સામગ્રી બનાવશે, અથવા બનાવવાની પ્રક્રિયાનો કોઈપણ ભાગ પાર પાડશે,

અથવા ખરીદશે કે વેચશે કે તેનો નિકાલ કરશે, અથવા પોતાના કબજામાં રાખશે, તો તે વ્યક્તિને આજીવન કેદની અથવા દસ વર્ષ સુધી લંબાવી શકાય તેવી બંનેમાંથી કોઈપણ પ્રકારની કેદની શિક્ષા કરવામાં આવશે, અને તે દંડને પાત્ર પણ રહેશે.

ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૨૮ માં 'બનાવટ' (કૂટરચના) શબ્દપ્રયોગ વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવ્યો છે. તે નીચે મુજબ વંચાય છે:

"૨૮. બનાવટ (કૂટરચના).— જે વ્યક્તિ એક વસ્તુને બીજી વસ્તુ સાથે મળતી આવે તેવી બનાવે છે, અને તેવી સમાનતા દ્વારા છેતરપિંડી કરવાનો તેનો ઈરાદો હોય, અથવા તેનાથી છેતરપિંડી આચરવામાં આવે તેવી શક્યતા હોવાનું તે જાણતી હોય, તો તે વ્યક્તિ 'બનાવટ' કરે છે તેમ કહેવાય.

સ્પષ્ટતા ૧: બનાવટ માટે નકલ તદ્દન અસલ જેવી જ હોવી આવશ્યક નથી.

સ્પષ્ટતા ૨: જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ એક વસ્તુને બીજી વસ્તુ સાથે મળતી આવે તેવી બનાવે છે, અને તે સમાનતા એવી હોય કે જેથી કોઈ વ્યક્તિ તેનાથી છેતરાઈ શકે, ત્યારે જ્યાં સુધી અન્યથા સાબિત ન થાય ત્યાં સુધી એવું માની લેવામાં આવશે કે એક વસ્તુને બીજી વસ્તુ સાથે એવી રીતે મળતી બનાવનાર વ્યક્તિનો ઈરાદો તે સમાનતા દ્વારા છેતરપિંડી કરવાનો હતો અથવા તે જાણતી હતી કે તેનાથી છેતરપિંડી આચરવામાં આવે તેવી

શક્યતા છે."

કલમ ૪૮૯–એ થી ૪૮૯–ઈ બનાવટી અથવા કૂટ રચિત ચલણી નોટો અથવા બેંક નોટોના સંબંધમાં વિવિધ આર્થિક ગુનાઓ સાથે સંબંધિત છે. આ જોગવાઈઓ ઘડવા પાછળ ધારાસભાનો હેતુ માત્ર દેશના અર્થતંત્રનું રક્ષણ કરવાનો જ નથી, પરંતુ ચલણી નોટો અને બેંક નોટોને પર્યાપ્ત રક્ષણ પૂરું પાડવાનો પણ છે.

કલમ ૪૮૯–એ માત્ર બનાવટના સંપૂર્ણ કૃત્ય સાથે જ સંબંધિત નથી પરંતુ જ્યાં આરોપી બનાવટની પ્રક્રિયાનો કોઈપણ ભાગ પાર પાડે છે તેવા કેસને પણ આવરી લે છે. તેથી, જો સામગ્રી દર્શાવતી હોય કે આરોપીએ જાણીજોઈને બનાવટની પ્રક્રિયાનો કોઈપણ ભાગ પાર પાડ્યો હતો, તો કલમ ૪૮૯–એ લાગુ પડે છે.

તેવી જ રીતે કલમ ૪૮૯–બી બનાવટી અથવા કૂટ રચિત ચલણી નોટો અથવા બેંક નોટોનો અસલ તરીકે ઉપયોગ કરવા સાથે સંબંધિત છે. આ કલમ ઘડવા પાછળ ધારાસભાનો હેતુ એવી તમામ વ્યક્તિઓને શિક્ષા કરીને બનાવટી નોટોનું ચલણ અટકાવવાનો છે કે જેઓ નોટો બનાવટી હોવાનું જાણવા છતાં અથવા તેમ માનવાને કારણ હોવા છતાં, તે નોટો ચલણમાં આવી શકે તેવું કોઈપણ કૃત્ય કરે છે.

કલમ ૪૮૯–સી બનાવટી અથવા કૂટ રચિત ચલણી નોટો અથવા બેંક નોટોનો કબજો રાખવા સાથે સંબંધિત છે. તે બનાવટી અને કૂટ રચિત ચલણી

નોટો અથવા બેંક નોટોના કબજાને શિક્ષાપાત્ર બનાવે છે. કલમ ૪૮૯–સી અને ૪૮૯–ડી હેઠળ ગુનો બનવા માટે કબજો અને ચલણી નોટો બનાવટી નોટો હતી તેવું જ્ઞાન હોવું આવશ્યક તત્વો છે. કેરળ રાજ્ય વિરુદ્ધ મથાઈ વર્ગીસ અને અન્ય, એ.આઈ.આર. (૧૯૮૭) એસસી ૩૩ માં આ કોર્ટ દ્વારા અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું તેમ, 'ચલણી નોટો' શબ્દપ્રયોગ કોઈપણ દેશની ચલણી નોટોને આવરી લેવા માટે તેના વ્યાપમાં ઘણો વિશાળ અને વ્યાપક છે. કલમ ૪૮૯–સી માત્ર ભારતીય ચલણી નોટ પૂરતી સીમિત નથી પરંતુ તેમાં ડોલરનો પણ સમાવેશ થાય છે અને તે અમેરિકન ડોલરની નોટોને પણ લાગુ પડે છે.

કલમ ૪૮૯–ડી ના શબ્દો ખૂબ વ્યાપક છે અને તે એવા કેસને સ્પષ્ટપણે આવરી લેશે કે જ્યાં કોઈ વ્યક્તિ ચલણી નોટોની બનાવટ માટે ઉપયોગમાં લેવાના હેતુવાળી મશીનરી, સાધન કે સામગ્રીના કબજા સાથે મળી આવે છે, ભલે તે મળી આવેલી મશીનરી, સાધનો કે સામગ્રી બનાવટના હેતુ માટે ખાસ જરૂરી તમામ સામગ્રી ન હોય.

કલમ ૨૮ 'બનાવટ' (કૂટરચના) શબ્દને ખૂબ વ્યાપક શબ્દોમાં વ્યાખ્યાયિત કરે છે. કલમ ૨૮ માં ઠરાવ્યા મુજબ બનાવટના મુખ્ય તત્વો નીચે મુજબ છે:

(૧) એક વસ્તુને બીજી વસ્તુ સાથે મળતી આવે તેવી બનાવવી;

(૨) તે સમાનતા દ્વારા છેતરપિંડી કરવાનો ઈરાદો રાખવો, અથવા

(૩) તેનાથી છેતરપિંડી આચરવામાં આવશે તેવી શક્યતા હોવાનું જાણવું.

આમ, જો એક વસ્તુને બીજી વસ્તુ સાથે મળતી આવે તેવી બનાવવામાં આવે અને ઈરાદો એવો હોય કે આવી સમાનતા દ્વારા છેતરપિંડી આચરવામાં આવે અથવા ભલે કોઈ ઈરાદો ન હોય પરંતુ એવી જાણકારી હોય કે સમાનતા એવી છે કે જેથી છેતરપિંડી આચરવામાં આવશે, તો ત્યાં બનાવટ બને છે. (જુઓ ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય વિરુદ્ધ હાફિઝ મોહમ્મદ ઈસ્માઈલ, એ.આઈ.આર. (૧૯૬૦) એસસી ૬૬૯).

સદરહુ કેસમાં એવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું કે તેમાં "દેખીતી નકલ" જેવા શબ્દો ઉમેરવાની કોઈ આવશ્યકતા નથી. કલમ ૨૮ લાગુ કરવા માટે કોર્ટે જે જોવાનું છે તે એ છે કે શું એક વસ્તુને બીજી વસ્તુ સાથે મળતી આવે તેવી બનાવવામાં આવી છે અને જો તેમ હોય તથા જો સમાનતા એવી હોય કે જેનાથી કોઈ વ્યક્તિ છેતરાઈ શકે, તો જ્યાં સુધી અન્યથા સાબિત ન થાય ત્યાં સુધી, તે વસ્તુની બનાવટ કરવા માટે જરૂરી ઈરાદો અથવા જ્ઞાન હોવાનું અનુમાન કરવામાં આવશે.

કલમ ૨૮ માં 'બનાવટ' નો અર્થ જે મૂળ વસ્તુની બનાવટ કરવામાં આવી છે તેની અદ્દલ નકલ એવો થતો નથી. કલમ ૨૮ ની સ્પષ્ટતા ૨ ખૂબ મહત્વપૂર્ણ છે. તે ખંડનક્ષમ અનુમાન સ્થાપિત કરે છે કે જ્યાં સમાનતા એવી હોય કે જેનાથી કોઈ વ્યક્તિ છેતરાઈ શકે. આવા કિસ્સામાં જ્યાં સુધી અન્યથા સાબિત ન થાય

ત્યાં સુધી ઈરાદો અથવા જ્ઞાન માની લેવામાં આવે છે.

રજૂ કરવામાં આવેલા વિશ્વાસપાત્ર, સચોટ અને આધારભૂત પુરાવાને ધ્યાને લેતાં, અનિવાર્ય નિષ્કર્ષ એ આવે છે કે અપીલકર્તાઓને ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૮૯–એ, ૪૮૯–સી અને ૪૮૯–ડી સાથે વાંચતાં કલમ ૧૨૦–બી હેઠળ અને સંહિતાની કલમ ૪૮૯–સી હેઠળ અલગથી યોગ્ય રીતે દોષિત ઠેરવવામાં આવ્યા છે. જે હેતુ માટે આ જોગવાઈઓ ઘડવામાં આવી છે તેને ખાસ ધ્યાનમાં લેતાં, લાદવામાં આવેલી સજાઓમાં કોઈ હસ્તક્ષેપ કરવાની જરૂર જણાતી નથી.

અપીલો રદ કરવામાં આવે છે.

અપીલ રદ કરવામાં આવેલ.

This judgment has been translated using an AI-assisted translation tool.

==========

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

==========